

Appendix IX (ix), (Vide Article - 9.02 (viii))

वनक्षेत्र व संरक्षित क्षेत्रांचे निसर्ग पर्यटन कामांचो अंमलबजावणी करणवावत.

महाराष्ट्र शासन
महाराष्ट्र वन विभाग
शासन निर्णय क्रमांक - वनसं-२०१९ अ.क्र.१७४/फ-५
पत्रांक. मुंबई-४०० ०३०
दिनांक - २६ ऑक्टोबर, २०१९.

प्रस्तावना:

महाराष्ट्रातील वनसंचा पर्यटन विकास व वृद्धीच्या अनुषंगाने धोरण वादूचीच निश्चिन्न करण्यात आले आहे. शासन निर्णय क्रमांक वनसं/लघी-१००२/प्र.क्र.५२/फ-१, दिनांक २० फेब्रुवारी, २००८ अन्वये महाराष्ट्र राज्याचे निसर्ग पर्यटनवाढीचे धोरण ठरविण्यात आले आहे. सद्यस्थितीत राष्ट्रीय उद्याने, अभयारण्ये, खूप प्रख्यात क्षेत्र आणि वनक्षेत्रांत दुर्ग, जलस्थळे, कलाप्रपात तथा आकर्षक ठिकाणे येथे पर्यटकांचा कल असल्याने, त्यांचे आहे त्या स्थितीत संवर्धन करणे अत्यावश्यक ठरते. त्यावबरोबर या क्षेत्रावर ज्या स्थानिक लोकांची उपार्जिविक अर्थव्यवस्था आहे आणि त्यांना या क्षेत्राचे संवर्धन व संगोपन करणे आवश्यक वाटले पाहिजे, त्यांच्या आर्थिक परिस्थितीत सुधारणा करणे. या बाबी देखील लेखद्वाराच महत्वाच्या आहेत. यास्तव, पर्यावरणाचा कोणताही नुकसान होऊ नये. निसर्ग पर्यटन व विकास, स्थानिक लोकांच्या संस्कृतीचे जतन, या बाबी विचारात घेऊन पर्यटक आणि स्थानिक नागरिक या दोघांनाही लाभप्रद होण्याकरिता बरील दिनांक २० फेब्रुवारी, २००८ च्या शासन निर्णयान्वये निसर्ग पर्यटनाचे धोरण निश्चित करण्यात आले आहे.

शासन निर्णय:

वनक्षेत्रांतले पर्यटकांवर प्रभावो निघमान नसल्याकरणाने तेथील जैवविविधता, वन्यजीव, पाणस्थळे, इत्यादी ठिकाणे मोठ्या प्रमाणावर जैविक, अजैविक कचरा, प्रदूषण होऊन या स्थळांचा नुकसान होत आहे. त्याचबरोबर स्थानिक ग्रामस्थ दांडीही या समस्यांकडे पाहण्याची दृष्टी कारणी समाधानकारक नाही. यामुळे वनक्षेत्र तथा संरक्षित क्षेत्राबाबतच्या गावात अनुक्रमे संयुक्त वन व्यवस्थापन समिती तथा परिस्थिती विकास समिती यांना बळकटी देण्यात आली असून त्यामध्ये नैसर्गिक आरक्ष आणि स्थानिक जनतेचे हितसंबंध ठेवणे, यादृष्टीने योग्य अशा कामांचे नियोजन करण्याकरिता विषय तज्ज्ञ सल्लागाराची सेवा घेणे आवश्यक आहे. या सल्लागारांच्या मदतीने पर्यटन स्थळां निसर्गाशी सुसंगत विकास कामे व त्यांचे अंदाजपत्रक आणि कानाच्या अंमलबजावणीवर देखरेख करणे क्षमतेत आहे. ही कामे त्या परिसरातील संयुक्त वन व्यवस्थापन समिती तथा परिस्थिती विकास समिती यांचे माध्यमातून राबविल्यास स्थानिक जनतेत या पर्यटन स्थळांविषयी आपुलकी निर्माण होईल आणि त्यांचा क्षेत्र संवर्धनाचा व्यासंग वाढीस लागेल. हा उपक्रम राबविण्याकरिता वन विकास महामंडळ आणि वन / वन्यजीव विभाग यांनी त्यादृष्टीने प्राथम्यक्रम ठरवावयाचा आहे. निसर्ग पर्यटन कामाकरिता नियताव्यय उपलब्ध झाला असून या निधीचा वापर करण्यासंदर्भात खालील ठळक बाबी विचारात घेण्यात याव्यात.

१) वन विभागाकडील विश्रामगृहाचे वन विकास महामंडळाकडे हस्तांतरण करणे.

वनक्षेत्र तथा संरक्षित क्षेत्रांमध्ये अधिकार करणार्या कडक निर्बंध आहेत. मात्र, वन विभागाकडे जून १९ विश्रामगृहांची संख्या मोठ्या प्रमाणावर आहे. यापैकी बरीच विश्रामगृहे आणि तत्सम इमारती वन व्यवस्थापनासाठी सद्यस्थितीत उपयोगात आणली जात नसल्याने त्याचा वापर निसर्ग पर्यटनाप्रित्यर्थ

करण्यास बाध आहे. सदरची सर्व विश्रामगृहे व तत्सम इमारती वन विकास महामंडळाने मागणी केल्यास, त्या तात्काळ त्यांना हस्तांतरण करण्यात याव्यात आणि उर्वरित विश्रामगृहे व तत्सम इमारती वने / वन्यजीव विभागाने निसर्ग पर्यटन विकास कार्याकरिता वापर करण्यात यावा.

२) **गृहपर्यटन विकास (Home Stead Basis) करणे.**

स्थानिक गावकरी पश्चात्य पध्दतीने शौचालय व स्नानघर तयार करून त्यांचे घरी किंवा शेती क्षेत्रात बुश कॅम्पच्या धर्तीवर पर्यटकांना योग्य मोठेला घेऊन अतिरिक्त निवासस्थान किंवा राहूटी उपलब्ध करून देऊ शकतील. त्याचबरोबर पर्यटकांकरिता निसर्ग मार्गदर्शक म्हणून काम करू शकतील. यामुळे पर्यटकांना स्थानिक संस्कृतीची जवळून माहिती प्राप्त होवू शकेल आणि त्यायोगे स्थानिक लोकांना आर्थिक लाभ मिळेल. याकरिता अर्देव सी विकास विभागाच्या सहाय्याने आदर्शित्थ्य व्यवस्थापन, पर्यटन विभागाचे सहाय्याने मार्गदर्शक प्रशिक्षण स्थानिक युवकांना देण्यात यावे. अशा रितीने त्रिकसित करावयाच्या पर्यटक निवासभावात स्थानिक घर तथा शेतमलकांसोबत करारनामा करून घेणे आवश्यक राहिल. या करारनाम्यात घरामध्ये पर्यटकांच्या आवडोनुसार सुधारणा करणे, शौचालय, एल.पी.जी. गॅस, स्वयंपाकगृह, पिण्याचे पाणी, सौरऊर्जेची उपकरणे, सेट्रीय कचऱ्याची विल्हेवाट / पुनर्वापर, स्ट झोम तथा फायटोराईड (Phytonide) तंत्रज्ञाचा वापर, इत्यादि कामे पर्यटन निधीतून उभारणी करण्याचा अंतर्भाव असावा की ज्यायोगे हो व्यवस्था इकोफ्रेंडली राहिल.

३) **पर्यटन स्थळांची निवड आणि स्थानिक ग्रामस्थांच्या सेवा उपलब्ध करणे.**

निसर्ग पर्यटनाचे जळले विकसित करणाऱा संरक्षित क्षेत्रे, जैवविविधता असलेली वनसंपदा क्षेत्रे, प्राणस्थळे, जलप्रपात, दुर्ग, गिरोस्थाने यास प्राधान्य देण्यात यावे. या स्थळाजवळील यशस्वी संयुक्त वन व्यवस्थापनेची कामे, रोपवन क्षेत्रे, रोपवाटीका, प्रिझर्वेशन प्लॉट, धार्मिक ठिकाणे व आदिवासी क्षेत्रातील सांस्कृतिक विविधता, या बाबींचा देखील अंतर्भाव पर्यटकांचे परसंतीनुसार ठरविण्यात यावा. यामध्ये स्थानिक रहिवासी पर्यटकांना मार्गदर्शक, सागान वाहक आणि पर्यटकांना सहाय्यक ही कामे करू शकतील त्याचप्रमाणे हस्तकला, वनौषधी व तत्सम स्थानिक कलाविष्कार सादर करू शकतील. सदरहू स्थानिक रहिवाश्यांना या उपक्रमांत सहभागी होण्याकरिता पर्यटन विकास आणि आदिवासी विकास विभागाचे सहकार्याने आदर्शित्थ्य व्यवस्थापन या विषयावरील प्रशिक्षण देण्यात यावे. नरज भासल्यास, या कामाकरिता देखील पर्यटन योजनेतील निधीचा वापर करण्यात यावा. या कामी योग्य ग्रामस्थ निवड करताना संयुक्त वन व्यवस्थापन समिती / परिस्थिती विकास समिती यांची संमती अनिवार्य असेल. या स्थानिक ग्रामस्थांना या कामाचा मोठेदला समितीने निश्चित करून तो पर्यटकांकडून अदा करणेकामी वने / वन्यजीव विभाग तथा वन विकास महामंडळाने पृढाकार घेण्यात यावा.

४) **पर्यटन विविधता उपक्रमांचा अंतर्भाव करणे.**

निसर्ग पर्यटन उपक्रम राखिताना व्यावसायिक तथा कुटुंब संस्थेतील समूह, विद्यार्थी समूह, वन्य जीव प्रेमींचा समूह, साहसी पर्यटकांचा समूह, विदेशी पर्यटकांचा समूह, केवळ एक दिवसाकरता योग्य पर्यटक समूह, अशी वेगवेगळी पॅकेजेस तयार असावीत. या विभिन्न पर्यटक समुहाकरिता त्यांना लागणाऱ्या सोयी सवलती उपलब्ध करून दिल्यास, सनाजातील सर्वच स्तरांवरील लोकां या उपक्रमाचा लाभ घेवू शकतील. अशा समूह पर्यटकांना आयोजित करणाऱ्या संस्थेसमवेत “मेमोरॅंडम ऑफ अंडरस्टॅंडिंग” (Memorandum of Understanding) करण्यात यावे. त्याचप्रमाणे विभिन्न पर्यटन समूह संकल्पना राखिताना भारतीय वन अधिनियम, १९२७, वन्यजीव (संरक्षण) अधिनियम, १९७२ आणि वनसंवर्धन अधिनियम, १९८० मधील तरतुदींना अध्या येंणार नाही, याची कटक्षाने नोंद घेण्यात यावी. साहसी पर्यटक समूह उपक्रमाकरिता अनुभवो अॅडव्हेंचर टुरिस्ट ग्रुप (Adventure Tourist Group) सोबत करारनामा

करून, वन विभागाचे पर्यटन क्षेत्रात येणाऱ्या पर्यटकांना “साहसी पर्यटन पॅकेज” देण्यात यावे. तसेच विद्यार्थी समूहाकरिता विशेष स्वतः देण्याचा विचार करण्यात यावा.

५) **जलस्थळ वैशिष्ट्य पर्यटन उपक्रम राबविणे.**

निसर्ग पर्यटनाची बहुसंख्य ठिकाणे मोठ्या जलस्थानांवर आहेत. उदा. नवेंगाव, पंच किंवा तल्सम जलसाठे अस्थाने क्षेत्रात नौकाविहार, विंड सर्फिंग, पॅराग्लाइडींग, पक्षी / प्राणी निरीक्षण, इत्यादि विविध कार्येबाबींचा विचार करण्यात यावा.

६) **खाजगी सहल व्यवस्थापकांचा सहभाग घेणे.**

खाजगी सहल व्यवस्थापकांनी त्यांचेकडील पर्यटकांना निसर्ग पर्यटनास येण्याकरिता चालना देण्यात यावी. यामध्ये यात्रा व्यवस्थापक, हॉटेल मालक यांनाही सहभाग करून घेण्यात यावे. निसर्ग पर्यटनांतगत स्थानिक स्तरावर निर्माण करावयात आलेल्या सुविधा आणि खाजगी सहल व्यवस्थापक यामध्ये समन्वय साधून जास्त जास्त पर्यटकांना उत्कृष्ट सेवा देण्याविषयी संयुक्त वन व्यवस्थापन / परिस्थिती विकास समिती, वने / वन्यजीव विभाग आणि वन विकास महामंडळ यांनी एकत्रितपणे प्रयत्नशील रहावे. याकरिता अल्पकालीन प्रशिक्षण कार्यक्रम, चर्चासत्र, कार्यशाळा, बैठका आयोजित करून यामध्ये आवश्यक माहिती व प्राविण्य प्राप्त करावे.

७) **निसर्ग पर्यटकांना पोहोच सुविधा उपलब्ध करणे.**

निसर्ग पर्यटनाची बहुतांश ठिकाणे बस / रेल्वे / विमानतळ यापासून दूर अंतरावर असल्याने भेट देणाऱ्या पर्यटकांना इच्छित स्थळी विनाविनाय पोहोचविण्याकरिता खाजगी सहल व्यवस्थापक किंवा स्थानिक ग्रामस्थांच्या माध्यमातून ग्राहक सुविधा उपलब्ध करण्यात यावी. याचा अंतर्भाव सहल पॅकेजमध्ये केल्यास, स्थानिकांना अर्थाजगाचे साधन निर्माण होवू शकेल आणि पर्यटकांचा वेळ वाचून अल्पावधीत त्यास पर्यटनाचा आनंद उपभोगता येईल.

८) **निसर्ग पर्यटनाचा विस्तार आणि प्रसिध्दी करणे.**

श्रीलंका पार्व्वभूमी विचारात घेवून विकसित करण्यात आलेल्या पर्यटनाचा व्यापक प्रचार होण्याकरिता प्रत्येक पर्यटन स्थळाची घडी-पत्रिका व तत्सम प्रसिध्दी साहित्य तयार करण्यात यावे. वन विकास महामंडळाने या निसर्ग पर्यटन उपक्रमाकरिता एक आकर्षक संकेत स्थळ विकसित करून त्यामध्ये वने / वन्यजीव आणि वन विकास महामंडळकडील पर्यटन स्थळांचा अंतर्भाव करावा. यामध्ये ऑनलाईन भेट अंरक्षण आणि शुल्क स्वोकारण्याची सुविधा असावी. या संकेत स्थळाची जोडणी (Link) महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळाच्या संकेत स्थळाशी करण्यात यावी. त्याचप्रमाणे पर्यटकांची त्यांच्या भेटीनंतरची प्रतिक्रिया / अभिप्राय वेळोवेळी प्राप्त होणेकरिता सॉफ्टवेअर विकसित करण्यात यावे.

९) **राज्यस्तरीय समन्वय समिती गठीत करणे.**

राज्य स्तरावर निसर्ग पर्यटनासंबंधी धोरणात्मक निर्णय, पर्यटन स्थळांची निश्चिती व संबंधित विभाग / यंत्रणांमध्ये समन्वय याकरिता अपर मुख्य सचिव / प्रधान सचिव (वने) यांचे अध्यक्षतेखाली राज्यस्तरीय सुकाणू समिती निर्माण करण्यात येत आहे. प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन बल प्रमुख), प्रधान मुख्य वन संरक्षक (वन्यजीव), व्यवस्थापकीय संचालक, महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळ, व्यवस्थापकीय संचालक, महाराष्ट्र वन विकास महामंडळ, नागपूर व व्यवस्थापकीय संचालक, महाराष्ट्र राज्य परिवहन महामंडळ (MSRTC) हे समितीचे सदस्य व अपर प्रधान मुख्य वन संरक्षक (निसर्ग पर्यटन व वन्यजीव प्रशासन) हे समितीचे निर्मात्रक म्हणून कार्य करतील.

१०) वन / वन्यजीव विभाग आणि वन विकास महामंडळ यांच्या कामाचा प्राथम्यक्रम ठरविणे.

निवडलेल्या निसर्ग पर्यटन स्थळांच्या प्रकल्प आराखड्यांमध्ये वन क्षेत्रातील तत्सम विकास कामांचा व वृद्धीगत कामांचा समावेश संबंधित वन विभाग / वन्यजीव विभागांच्या कार्ययोजनेत / व्यवस्थापन अप्पाखंड्यात प्राधान्याने करण्याची जबाबदारी वन विभागाची राहिल. तसेच संरक्षित क्षेत्रातील पर्यटन कार्यविधींमध्ये एफ.डी.सी.एम. लिमिटेड यांना प्राधान्य देणे व त्यासाठी एफ.डी.सी.एम.लिमिटेड यांच्या चाहनांसाठी प्राथमिकता निश्चित करण्याबाबत वन विभागाद्वारे आवश्यक ती काळजी घेण्यात यावी.

११) वन विकास महामंडळाचे कामाकरिता दीर्घ कालावधीची विशेष तरतूद करणे.

प्रकल्प प्रशासनावर होणारा खर्च हा एकूण प्रकल्प किंमतीचा भाग म्हणून राहिल. तसेच प्रकल्पांतर्गत निर्मित स्थायी सोयी-सुविधांच्या पूर्तता १५ वर्षे कालावधीतील परिरक्षणाची जबाबदारी वन विकास महामंडळाची राहिल.

राज्यातील संरक्षित क्षेत्रे व त्याभोवती तसेच इतर आकर्षक वनक्षेत्रातील शासनाच्या दिनांक २० फेब्रुवारी, २००८ च्या धोरणाप्रमाणे निसर्ग पर्यटन स्थळांची निश्चिती करण्यात यावी. त्यानुसार प्रत्येक पर्यटन स्थळांकरिता विकास आराखडा तयार करण्यात यावा. पर्यटन स्थळ विकास हे वन विभागाकडील वैशिष्ट्यपूर्ण काम असून, त्यासाठी स्वतंत्र मापदंड नाहीत. यास्तव, प्रत्येक पर्यटन स्थळाचा आराखडा सदर क्षेत्रासाठी असलेल्या व्यवस्थापन आराखडा / व्याघ्र संवर्धन आराखडा किंवा कार्य आयोजना, यामधील तरतुदी तपासून करण्यात यावा. त्याचबरोबर यामधील कामांची अंमलबजावणी करताना भारतीय वन अधिनियम, १९२७, वन संवर्धन अधिनियम, १९८० किंवा वन्यजीव (संरक्षण) अधिनियम, १९७२ यातील तरतुदीचा भंग होणार नाही, याचे वक्षतः घेण्यात यावे.

या आराखड्यात नकाशा, डिझाईन, बांधकामाची अवस्था-१ ची अंदाजपत्रके व इतर कामांची अंदाजपत्रके यांचा अंतर्भाव असावा. सर्व साधारणपणे वने आणि वन्यजीव क्षेत्रातील निसर्ग पर्यटन विकासाची कामे करण्याकरिता सुयोग्य कर्मचारीवृद्ध उपलब्ध नाही. यास्तव, अशी कामे करण्याकरिता संयुक्त वन व्यवस्थापन समिती किंवा परिस्थिती विव्हास समिती यांना प्राधान्य देण्यात यावे. त्याचप्रमाणे अशा स्थळांपैकी निवडक स्थळे वन विकास महामंडळाकडे वर्ग करण्यात यावीत आणि उर्वरित स्थळे संबंधित वने आणि वन्यजीव विभागाने पर्यटनाकरिता विकसित करावीत. निसर्ग पर्यटन व्यवस्थापनाद्वारे वन विकास महामंडळास होणाऱ्या निव्वळ नफ्यातून २० टक्के रक्कम संबंधित वन विभागास देण्यात यावी. वन विभागाकडे प्राप्त होणाऱ्या या निर्यातून निम्मी रक्कम संयुक्त वन व्यवस्थापन समिती किंवा परिस्थिती विकास समिती यांना देण्यात यावी आणि उर्वरित रक्कम व्याघ्र प्रकल्प क्षेत्र असल्यास, व्याघ्र प्रतिष्ठानास सुपूर्द करण्यात यावी. अन्वयः शासनाकडे जमा करावी. संयुक्त वन व्यवस्थापन समिती किंवा परिस्थिती विकास समितीने या निधीचा वापर सुभारित पाळीव पशुधन, एल.पी.जी.गॅस यासारख्या वनावरील अवलंबित्व कमी करणाऱ्या कार्यबाबतकरिता वापरण्यात यावा.

- निसर्ग पर्यटन क्षेत्रात चारा क्षेत्राचा विकास (meadow development) निरीक्षण मनोरे, भूचाण, पाणस्थळांचा विकास (waterhole development), क्षार चाटण, कुरण विकास, निसर्ग पथ विकास, मॉर उजेंवर अन्वयित कुंजग, माहिती फलक, इत्यादींचा आणि प्रेक्षणीय स्थळांचा विकास. या बाबींसह आश्रयस्थळांच्या विकासाची कामे.

- इको-फ्रेडली सुविधा, गृह पर्यटन सुविधा (Home Stead Basis) निमांण करणे.
- पर्यटकांचे नियमन करण्याकरिता प्रवेशद्वार, बॅरीअर, क्लोज सर्कल कॅमेरा, इत्यादी सोयी.
- प्रसिद्धी विषयक सामग्री - मार्गदर्शक, घडीपत्रके, दृक्स्वाव्य सामग्री, इत्यादी तयार करणे.
- पर्यटन सुविधा अंतर्गत वन विश्रामगृहे व तत्सम इमारतींची सुधारणा आणि व्यवस्थापन, इको- फ्रेडली स्वच्छतागृहे, घनकचरा व्यवस्थापन, मुष्कामाच्या जाग, पिण्याचे पाणी, इत्यादी तयार करणे.
- पर्यटन स्थळांचे संकल्पनांचे व तत्सम प्रदर्शनी सामग्री तयार करणे.
- स्थानिक जनता, कर्मचारी, मार्गदर्शक, खाजगी सहल व्यवस्थापक व आदरातिथ्य सेवा या संदर्भात प्रशिक्षण कार्यक्रम आयोजित करणे.
- निसर्गप्रेमी, कुटुंब पर्यटक, त्रिद्वार्या आणि व्यक्ती यांच्याकरिता स्वतंत्र सहल पॅकेज कार्यक्रम आखणे.
- स्थानिक संस्कृती व हस्तकला यांना प्रोत्साहन देणे.

निसर्ग पर्यटन आराखडा तयार करण्यासाठी तज्ञ सल्लागारांची मदत घेण्यात यावे. सल्लागारांची नियुक्ती करण्यासाठी TOR (Terms of References) तयार करण्यात यावे व त्यास शासनाची मान्यता घेण्यात यावी. या TOR (Terms of References) प्रमाणे सल्लागाराची नियुक्ती करण्यासाठी खालीलप्रमाणे समिती गठीत करण्यात येत आहे.

प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव)	अध्यक्ष
अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (अर्थसंकल्प, नियोजन व विकास)	सदस्य
अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव), पूर्व नागपूर.	सदस्य
मुख्य महाव्यवस्थापक, एफ.डी.सी.एम्. लिमिटेड, नागपूर	सदस्य
वन अधिपती, महाराष्ट्र राज्य, नागपूर.	सदस्य
सह-संचालक, लेखा व कोषागार, नागपूर.	निर्मात्र सदस्य
अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (निसर्ग पर्यटन व वन्य जीव प्रशासन)	सदस्य-सचिव

या समितीस "निसर्ग पर्यटन तज्ञ समिती" असे संबोधण्यात यावे.

सल्लागारांना तयार केलेल्या निसर्ग पर्यटन आराखड्यास या शासन निर्णयातील निकष विचारात घेवून उपरोक्त समितीने मंजूरी प्रदान करावी. या मान्यताप्राप्त आराखड्याच्या आधारे कामाची अंमलबजावणी करण्याकरिता वन विकास महामंडळाचे अधिकाऱ्यांनी त्यांनी महामंडळाकडील कार्यपध्दतीचा अवलंब करावा.

वने आणि वन्यजीव शाखेतील करावयाच्या कामांचे विस्तृत अंदाजपत्रक तयार करणे, निविदा दस्तऐवज तयार करून निविदा मार्गदर्शक व प्राप्त निविदांची जाणनी करून कंत्राटदारांची निवड करणे. तसेच रुपये एक कोटीपर्यंतच्या कामासाठी कंत्राटदारांची नियुक्ती व निविदाप्रमाणे कामे व त्यावरील खर्च मंजूर करण्यासाठी वर नमूद समितीस प्राधिकृत करण्यात येत आहे. त्याचप्रमाणे व्याघ्र प्रकल्प क्षेत्रातील कार्यवाह्यांची अंमलबजावणी मुख्य वनसंरक्षक तथा क्षेत्र संचालक, व्याघ्र प्रकल्प करीत असल्यास, रुपये ५० लक्ष पर्यंतचे कामांना मंजूरी देण्याचे प्राधिकार मुख्य वनसंरक्षक तथा क्षेत्र संचालक यांना राहतील आणि त्यावरील खर्चाच्या कार्यवाहीकरिता उपरोक्त समितीची मध्यता घेणे अनिवार्य राहिल. रुपये एक कोटीपेक्षा वरील रकमेच्या कामासाठी शासनाची मंजूरी घेण्यात यावी.

संबंधारणपणे वनक्षेत्रामोले भाषास्थळे, जलप्रपात, दुर्ग व तत्सम प्रेक्षणीय स्थळांना घेत देणाऱ्या पर्यटकांचे नियमन स्थानिक संयुक्त वन व्यवस्थापन समिती किंवा संरक्षित क्षेत्रातील परिस्थिती विकास समिती यांच्यातर्फे करण्यात यावे. अशा समितींना आर्थिक सहाय्य करण्याच्या दृष्टीकोनातून अशा क्षेत्रातून निसर्ग पर्यटन व्यवस्थापनाद्वारे वन विकास महामंडळाला देणाऱ्या निव्वळ नफ्यापैकी २०% निधी थापली स्पष्ट करण्यात आल्यानुसार समिती. व्याघ्र प्रकल्प आणि शासनास द्यावयाचा आहे.

वरील तर्कांचा विचार करून शासनाकडून अर्थसंकल्पित निधीतून आवश्यक ते तरतूद उपलब्ध केली जाईल. त्यानुसार सर्वोच्च प्रस्ताव प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन वन प्रमुख) यांनी प्रधान मुख्य वन संरक्षक (वन्यजीव) आणि व्यवस्थापकीय संचालक, एफ.डी.सी.एम. लिमिटेड यांकडून प्राप्त करून शासनास सादर करण्यात याव. अशा रितीने प्राप्त होणाऱ्या प्रस्तावाच्या आधारे निधी सविनियोगाची कार्यवाही आधीच घेत येईल. या वित्तिक वन विकास महामंडळाने महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळासमवेत समझौता समयलेख (MOU) केला अतून, त्यांचेकडूनही त्यांना वेगळा निधी उलपब्ध होणार आहे. या निधोमधून देखील वन विकास महामंडळाने वर नमूद केलेल्या त्रैशिष्ट्यानुसारच निसर्ग पर्यटनाच्या कामाची अंमलबजावणी केली जाईल, याची दक्षता घेण्यात यावी.

वनक्षेत्रातील पर्यटन स्थळांवरील वनक्षेत्रासंबंधीच्या दैनंदिन अडचणी सोडविण्याकरिता प्रकल्प स्तरावर उप वनसंरक्षक / वनसंरक्षक / मुख्य वनसंरक्षक यांचे अध्यक्षतेखाली कार्यकारी समिती राहिल. सदर समितीची संरचना प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव) हे निश्चित करतील.

सदर शासन निषेध महाराष्ट्र शासनाच्या वेब साईटवर प्रसिध्द करण्यात आला असून त्यांचा संगणक संकेतांक क्रमांक २०१११०२५१८०२०६००२ असा आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

(भा. रा. खैरे)
सह सचिव (वने)
महसूल व वन विभाग

प्रती,
मा. राज्यपालांचे सचिव,
मा. मुख्यमंत्र्यांचे सचिव

मा. उप मुख्यमंत्री यांचे खाजगी सचिव
 मा. मुख्य सचिव, यांचे वरीष्ठ स्वीय सहाय्यक
 मा. मंत्री (दने) यांचे खाजगी सचिव,
 मा. प्रधान सचिव (वित्त विभाग) मंत्रालय, मुंबई-३२
 मा. प्रधान सचिव (पर्यटन) मंत्रालय, मुंबई-३२
 सचिव, ले. व को. वित्त विभाग,
 महालेखापाल-१ (लेखा परिक्षा), महाराष्ट्र राज्य, मुंबई
 महालेखापाल-२ (लेखा परिक्षा), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर
 महालेखापाल-१ (लेखा अनुज्ञेयता), महाराष्ट्र राज्य, मुंबई
 महालेखापाल-२ (लेखा अनुज्ञेयता), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर
 प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन बल प्रमुख), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर
 प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर
 प्रधान मुख्य वनसंरक्षक तथा महासंचालक, सामाजिक वानकरण, महाराष्ट्र राज्य, पुणे
 प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (उत्पादन व व्यवस्थापन) महाराष्ट्र राज्य, नागपूर,
 व्यवस्थापकीय संचालक, महाराष्ट्र वन विकास महामंडळ, नागपूर
 व्यवस्थापकीय संचालक, महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळ, मुंबई
 व्यवस्थापकीय संचालक, महाराष्ट्र राज्य परितहन महामंडळ, मुंबई सेंट्रल, मुंबई
 सर्व अप्पर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक
 संचालक, ज्येष्ठ व कोषागार, मुंबई.
 उप संचालक, लेखा व कोषागार, नवी मुंबई/पुणे/नागपूर/औरंगाबाद/नाशिक/अम्बरावती
 कार्यासन अधिकारी, वित्त विभाग (त्रिनियम), अई-६, वॉय-१०, मंत्रालय, मुंबई-३२
 कार्यासन अधिकारी, सामान्य प्रशासन विभाग, मंत्रालय, मुंबई-३२
 कार्यासन अधिकारी, ग्राम विकास व जलसंधारण विभाग, मंत्रालय, मुंबई-३२
 वन विभागातील सर्व कार्यासने
 निवड नस्ती ५६-५